

Johann P. Arnason: *Civilizations in Dispute. Historical Questions and Theoretical Traditions*

Leiden, Boston, Brill 2003, 381 s.

Autor recenzované knihy Jóhann Páll Árnason (1940) je Islandčan, profesor sociologie na univerzitě v Melbourne. Jedním ze zajímavých bodů jeho biografie je studium na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v šedesátých letech minulého století, z něho plynoucí dobrá znalost češtiny i české odborné literatury a soustavné vyhledávání kontaktů s českou sociologií a společností. Árnason vyšel z marxismu, přiměřeně kriticky se od něj distancoval – zejména knihou analyzující nezdar sovětského modelu (J. Arnason. *The Future that Failed. Origins and Destinies of the Soviet Model*. London: Routledge 1993). Svou další knihou, inspirovanou studiem japonské společnosti (J. Arnason. *Social Theory and Japanese Experience. The Dual Civilization*. London: Kegan Paul International 1997), obohatil soudobou teorii modernizace a kultury myšlenkami kulturní multidimenzionality a alternativy moderny při jisté kritičnosti vůči euroatlantickému modelu modernizace. Přispěl tak ke zrodu teorie *multiple modernities*, spojené hlavně se jménem S. N. Eisenstadta.

Na recenzované knize pracoval její autor v letech 1997–2002 jak na své univerzitě, tak i na řadě dalších světových univerzitních pracovištích.

Publikace sestává především ze čtyř základních kapitol, které mohou být podle autora chápány jako tematicky vzájemně propojené eseje s relativně samostatnou argumentací. První kapitola pojednává o znovuobjevení tématu civilizace a jejich výhledů v soudobé sociální teorii. Druhá podává přehled o klasických zdrojích, jež jsou stále teoreticky významné. V další kapitole předkládá selektivní kritickou analýzu několika postklasických pokusů o oživení civilizační problematiky na solidní sociologické bázi. Čtvrtá – klíčová – kapitola je věnována nárysu pojmového rámce civilizační analýzy, založenému na obecnějších premisách a spoje-

nému s konkrétně historickými perspektivami. I když autor sám upozorňuje na otevřenost zkoumané problematiky, jde vcelku vzato o ambiciózní pokus obsáhnout kritickou reprodukci názoru klasiků i jejich následovatelů a nárysem úhelných kamenů vlastní teorie hlavní relevantní myšlenky, týkající se soudobého pojetí tématu civilizací.

Východiskem celé práce je stručné úvodní rozlišení dvou alternativ pojmového vymezení termínu civilizace. První z nich autor nazývá singulární či unitární ideou civilizace. Ta směřuje k poznání zdrojů, výsledků a perspektiv civilizačního procesu v celosvětovém měřítku (a, dodejme, může být chápána v historické a kulturně antropologické dimenzi jako vyšší fáze vývoje společnosti, překonávající předcivilizační fáze primitivní, popř. archaické). Druhé pojetí, označované jako pluralitní, se zabývá rozlišováním a srovnáváním paralelně existujících, zejména soudobých civilizací s jejich geografickým a historickým situováním a kulturně společenskými specifiky. Árnason sám, podobně jako větší soudobých autorů, se přiklání k druhému z obou konceptů, jenž je pro něj i východiskem obsahu celé nové publikace. V následujícím rozboru vztahu pojmů civilizace a mnoha existujících pojetí kultury nemůže chybět poznámka o německém dualismu civilizace jako spíše účelově orientovaných technik a institucí ovládnání přírody a kultury jako sféry duchovní, jak je známe zejména z díla A. von Webera. Autor je řadí ke konceptům unitárním, zatímco pro pluralistické pojetí považuje za klíčovou kategorii jednotlivé civilizace, jejichž kultura a sociální a zejména mocensko-politické souvislosti této kultury jsou tu předmětem studia. Dospívá tak k multidimenzionální verzi pluralitního přístupu, kladoucí důraz na rozdílnosti spíše než na předpokládané integrativní působení civilizace, obvyklé zejména v koncepcích unitárních. Zdůrazňuje nakonec i význam civilizační perspektivy pro pochopení modernity a nezbytnost propojení civilizační teorie s teorií modernizace.

S takovouto předběžnou pojmovou výstavou se Árnason pouští do svých čtyř kapi-

tol-esejů. V první z nich ukazuje souvislost rozvoje pluralitních koncepcí civilizace s recentní narůstající tendencí asijských a jiných mimoevropských civilizací a jejich mluvčích soutěžit se Západem na jeho vlastní půdě, avšak současně si činit nárok na kritiku eurocentrismu zvenčí. Na příkladu prací I. Wallersteina a S. P. Huntingtona ukazuje, že použití teorie civilizací ke zdůvodnění jejich poněkud jednostranných a ideologicky zatížených představ vývoje světa není adekvátní nárokům propracované teorie civilizací, aplikovatelné na složité problémy současnosti. V rozsáhlém exkurzu do vztahu civilizačních tradic a modernizačních trendů ve čtyřech civilizačních okruzích (východoasijském, v zásadě chápáném jako čínsko-konfuciánský; indickém; středovýchodním islámském; a posléze západoevropském v jeho vazbách na řecké a izraelské dědictví a na okruhy středoevropský, byzantský či východoevropský a islámský) analyzuje specifika jejich historického utváření a možnosti jejich využití k řešení problémů rozvoje moderní kultury a sociálně politické struktury. Opírá se přitom o rozsáhlou modernizační literaturu, včetně děl T. Parsonse a S. N. Eisenstadta. Na díle Theodora von Laueho demonstruje neudržitelnost geokulturně a geopoliticky založeného konceptu modernizace jako jednostranné „westernizace“. Nepřiklání se ani k Eisenstadtově představě o modernizaci jako nové civilizaci, zásadně odlišné od předchozích fází civilizačního vývoje. Zjevnou tendenci k propojování teorie civilizace a modernity vysvětluje složitými a pro různé kulturní okruhy specifickými setkáními civilizací s jejich vlastními i importovanými modernizačními procesy. Ve shrnujících pasážích Árnason považuje za jisté, že pluralitně pojatá civilizační teorie se soustředí na konfigurace kultury a moci. To bezprostředně souvisí s tématem sociálně historické kreativity: civilizace vznikají v procesu kreativní sebediferenciace sociálního světa a integrují se v mezích specifických civilizačních kontextů. Další souvislostí takto pojaté tematiky je zřetel ke vzájemné spojitosti kolektivních identit, kulturních perspektiv světa a společenské sebekonstituce.

V druhé kapitole se z klasických zdrojů civilizační teorie pozornost soustřeďuje nejprve na E. Durkheima a M. Mause, jejichž společné práci o pojmu civilizace z roku 1913 (viz E. Durkheim, M. Mauss. „Note on the Notion of Civilization.“ *Social Research*, 1971 38 (4): 808–813) připisuje význam první sociologické definice pluralistického konceptu civilizace, a to na rozdíl od K. Marxe, který obecnou civilizační problematiku sledoval pouze okrajově. Max Weber je jmenován jako další ze sociologických klasiků, který se zasloužil o pluralitní přístup tím, že založil tradici komparativního studia civilizací, jímž se zabýval na bázi své koncepce „univerzální historie kultury“, ačkoli on sám používal pojmy „kulturní světy“ či „kulturní prostory“. Ve výčtu zdrojů nemohli chybět tvůrci velkých spekulativních historických koncepcí O. Spengler, A. Toynbee a F. Borkenau, jejichž hlavní příspěvek je spatřován ve studiu civilizačních cyklů a přechodů.

Třetí kapitola počíná rozbořem prací z druhé poloviny 20. století usilujících o kritické překonání spekulativních teorií Spenglera a Toynbee. Patří k nim dílo W. McNeilla, E. Voegelina a v neposlední řadě českého filozofa J. Patočky „Nadcivilizace a její vnitřní konflikt“. (Práce byla napsána v roce 1955, avšak publikována dlouho po smrti autora teprve v roce 1996.) Jejich relativizace ideje civilizačního pluralismu byla podle názoru autora recenzované knihy překonávána dalšími vlnami poznání v dílech weberiána B. Nelsona s jeho konceptem setkávání civilizací. Hlavní přínos velikána soudobé teorie modernity a civilizace S. N. Eisenstadta je spatřován v důrazu na civilizační dynamiku a průlomy (*breakthroughs*). Poslední subkapitola je věnována přínosu českého polyhistora Jaroslava Krejčího, který se od šedesátých let minulého století stále více angažuje na poli sociologie. Opírá se o jeho starší práce, zejména z roku 1993, připisuje Árnason hlavní význam Krejčího pojetí základních civilizačních paradigm, jež podle něj ne zcela jednoznačně podporují pluralistický koncept civilizací ve fázi modernizace. (Český čtenář má dnes už k dispozici syntetizující knihu Jaro-

slava Krejčího *Postižitelné proudy dějin*. Praha: Sociologické nakladatelství 2002, a může tedy sám porovnat její závěry s tendencí recenzovaného díla.)

Jako svůj příspěvek ke zcela otevřené diskusi o civilizacích formuluje Árnason svou představu tří klíčových kategorií, které se vztahují k jádru sdílených (společných) charakteristik civilizačních komplexů a ke zdrojům rozdílu a disonancím mezi nimi. Patří k nim bohatství, moc a mínění (meaning = též smysl či význam), pojmy, které odpovídají tripartitnímu dělení sociálních procesů na ekonomické, politické a kulturní. V několika souvislostech pak zdůrazňuje klíčový význam „sociální moci“ pro vytváření a fungování civilizací. Navrhuje šest tematických ohnisek agendy civilizační teorie: kulturní předpoklady civilizačních formací; přesnější vymezení sociálního kontextu; mezicivilizační vazby a setkání; integrativní kapacita civilizací vůči společnostem, jež k nim příslušejí; časově historické aspekty jejich existence; geopolitické a geokulturní souvislosti. V dalších subkapitolách pojednává podrobněji otázky kulturní artikulace světa, úlohu náboženských tradic, politiky a ideologií, historických forem ekonomického života a institucí a organizací v civilizačních procesech. Zvláště zajímavá jsou závěrečná témata mezicivilizačních setkání, civilizačních seskupení („rodin“ společností, utvářejících civilizaci), tradic v transformaci a (makro)regionálního aspektu civilizací.

Za čtyřmi základními kapitolami, vycházejícími z multicivilizačního referenčního rámce, kritického vůči eurocentrismu, je jako postscriptum připojena kapitola pátá. V té se autor zabývá tzv. postkolonialistickými projekty (v nichž se angažují zvláště indiští sociologové) jako jiným, pouze zčásti přijatelným, přístupem ke kritice eurocentrismu. Jejich jádrem je předpoklad probíhající provincializace Evropy či celého Západu a svěbytný vzestup ne-západních civilizací, neslučitelný s tendencí ke vnucené kulturní uniformizaci. Árnason je podrobuje věcně i metodologické kritice mj. v jejich návaznosti na postmoderní teorie, avšak sdílí s nimi odmítání evolucionistických přístupů.

Recenzovaná kniha naplňuje shora uvedené autorovy ambice především shromážděním mimořádného rozsahu informací o vědecké, zvláště pak sociologické literatuře, dotýkající se tématu. Věcné rozbory jednotlivých civilizačních okruhů i jejich vzájemných vztahů jsou však – na rozdíl od prací J. Krejčího – zmiňovány spíše příležitostně, vždy v literárních souvislostech, a nevytvářejí tak ucelenou empirickou bázi zdůvodňující vlastní pozici autora. Zasvěcený a kritický rozbor nashromážděné knižní moudrosti prezentuje autor knihy především v duchu pluralistického konceptu civilizací navazujícího na jeho příspěvek k alternativní kultuře či „mnohonásobné“ (*multiple*) kulturní modernitě. Árnasonův (a nejen jeho) pojem civilizace označuje (podobně jako u Krejčího) především množinu společností spojených specifickými rysy kulturního a s ním spjatého sociálního (ekonomického, politického a ideologického) uspořádání, z nichž každá po svém se vypořádává s vlastními i importovanými modernizačními procesy. Zřejmý odpor k unitárně pojatému evolucionismu je mu nástrojem velmi stručného odmítnutí teorie (euroatlantické) uniformizující globalizace, kterou spojuje s neoliberalistickým triumfalismem a více či méně renovovaným pojetím modernizace (s. 335).

Takovéto pojetí je jistě jedno z možných. Jedním z jeho nepřímých důsledků je povzbuzení tvořivého úsilí rozvojových i středně vyspělých kulturně sociálních okruhů (civilizací) o relativně samostatný rozvoj takovými cestami modernizace, jaké odpovídají jejich vlastním potřebám a zájmům, druhým alarmující výstraha vůči případným nedemokratickým unifikačním ekonomickým, politickým i kulturně informačním intervencím ze Západu. Jistě výhrady je možno vznést k až přílišnému zdůraznění fenoménu moci mezi centrálními kategoriemi civilizačního pohybu, jež ostatně souvisí s relativně úzkým pojetím kultury jako entity spíše duchovní povahy. Je jistě nutno, spolu s autorem, odmítnout apriorní pojetí evolucionismu chápáného jako představa nutného a jednosměrného společenského procesu westernizačního